

М. Д. ДЯЧЕНКО

доктор педагогічних наук, доцент
Класичний приватний університет**НАУКОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ “МОВНА ОСОБИСТІСТЬ”
У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

У статті висвітлено наукові підходи до тлумачення поняття “мовна особистість”, конкретизовано уявлення щодо структури мовної особистості, вказано на тісний зв’язок особистості з мовою. Зазначено, що в сучасній лінгвістиці існують дві концепції: мовної особистості та комунікативної особистості. Доведено, що мовна особистість як найважливіший складник особистості взагалі – це узагальнений образ носія свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовної культури і культури спілкування.

Ключові слова: комунікативна особистість, культура спілкування, мовна особистість, освіта, розвиток, формування.

Сучасна освіта розуміється як сфера становлення кожним особистого сенсу життя й місця в суспільстві, що вимагає особливої уваги до становлення й розвитку мовної особистості.

Як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти [15] та Державній національній програмі “Освіта. Україна XXI століття” [8]), сьогодні постають завдання щодо оновлення освіти, пошуку нових педагогічних технологій, методів і форм, створення умов для творчого самовиявлення й особистісного розвитку та творчої самореалізації кожного громадянина України. Це посилює актуальність теми статті, *метою* якої стало висвітлення наукових підходів до тлумачення поняття “мовна особистість”, розкриття поглядів щодо структури мовної особистості.

Багато уваги сутності мовної особистості як основі формування й розвитку людини приділено в наукових працях педагогів (І. Бех, А. Богуш, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, О. Леоптьєв, С. Рубінштейн, В. Семиченко, С. Сисоєва та ін.) та учених-мовознавців (С. Абрамович, Ю. Караулов, В. Карасик, В. Редько, О. Селіванова, О. Соловова та ін.).

Аналіз праць з означеної проблеми засвідчує, що теоретико-методичні засади формування мовної особистості широко висвітлено в науковій літературі, проте розгляд цього феномена в контексті педагогічних досліджень потребує додаткової уваги.

У довідковій літературі особистість визначається як “особа” – у широкому розумінні, – конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних соціальних якостей; у вузькому, філософському розумінні – індивід як суб’єкт соціальної діяльності, властивості якого детерміновані конкретно-історичними умовами життя суспільства [4, с. 243].

Філософське трактування особистості зустрічаємо в різних працях. Так, автори філософського енциклопедичного словника під особистістю

розуміють аспект внутрішнього світу людини, що виділяється унікальністю та відкритістю; реалізується в самопізнанні та самотворенні людини й об'єктивується в артефактах культури [18, с. 457]. Таким чином, особистість є носієм і виразником світогляду, що презентує людину як унікальну індивідуальність.

Дослідник Б. Гершунський розглядає особистість та її формування як сенс людського життя, фундамент людського щастя в єдиному, цілісному матеріально-духовному стані, запоруку збереження та прогресивного розвитку світу й основу продовження власного “Я” в пам'яті нащадків, у ментальній пам'яті людства [6, с. 536]. Особистість є носієм мовної картини світу і національного менталітету.

У педагогіці “особистість – це певне поєднання психічних властивостей: спрямованості (потреби, інтереси, світогляд, переконання тощо), рис темпераменту й характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'ять, увага)” [16, с. 42].

Особистість є об'єктом досліджень педагогів і психологів. А як суб'єкт виховання, вона виявляє свої психічні властивості в процесі взаємодії з іншими особистостями, що характеризує її соціальний бік як домінуюче положення в структурі особистості (світогляд, потреби, інтереси, ідеали тощо). Тому виховання особистості залежить від того середовища, у якому вона формується, комплексу педагогічних дій і впливів, що забезпечують її становлення і розвиток.

У “Психологічному тлумачному словнику найсучасніших термінів” особистість визначається як феномен суспільного розвитку, конкретна жива людина, яка володіє свідомістю і самосвідомістю, саморегульована динамічна функціональна система безупинно взаємодіючих між собою властивостей, відносин і дій [17, с. 297].

Особистість, з одного боку, – це індивід як суб'єкт соціальних відносин і свідомої діяльності, а з другого – індивід, сформований у суспільній діяльності й у спілкуванні, що робить його мовною особистістю.

Людина існує в мові, виявляє себе в мові, встановлює завдяки мовленню, спілкуванню контакти з іншими людьми. На думку А. Богуш, успіх мовленнєвої діяльності, комунікації, її результативність залежить від особистості, рівня розвитку її мовленнєвих умінь і навичок, від культури мовлення її і тих, з ким вона спілкується [3, с. 13]. Для цього кожна людина, кожен індивід має бути мовною особистістю. Це поняття відображає сутність поняття “особистість”, однак висвітлює таку її грань, як здатність мислити і спілкуватися засобами рідної чи іншої мови.

Особистість пов'язана з мовою; як зазначає психолінгвіст О. Леонтьєв, “... мова є, передусім, мовою особистості” [14, с. 282]. Відтак без мови немає особистості, як і мова не може існувати поза нею. Мова є своєрідним путівником по світу по дорозі до себе [14, с. 282]. Особистість може пізнати й зрозуміти себе й світ, а відповідно й реалізуватися тільки завдяки

мові, здатності й умінню спілкуватися, засвоювати величезну кількість мовних знаків.

На думку І. Беґа, “є всі підстави стверджувати, що нинішнє суспільство в цілому і виховну сферу, зокрема, не задовольняє той науковий рівень, на якому розв’язуються сучасні проблеми виховання й розвитку духовно досконалої особистості” [2, с. 3]. Коли йдеться про навчання іноземної мови в позамовному середовищі, увагу звертають на мовну компетенцію, тобто на навчання різним видам мовленнєвої діяльності. Існування різних варіантів комунікативного методу дає змогу зробити висновок про те, що метод ще не сформувався, і його розвиток буде, ймовірно, йти по різних напрямках, що відображає специфіку навчання іноземної мови в різних умовах [12, с. 82–83].

Дослідник В. Карасик розглядає мовну особистість як певного індивідуума, що перебуває в мовному просторі, де існують стереотипи поведінки, зафіксовані в мові, в значенні мовних одиниць та смислах тексту [10, с. 8]. Вона є носієм мовної свідомості, що вербалізується через мовленнєву поведінку.

У психології мовну особистість розглядають як “форму існування індивідуальної, когнітивної свідомості розумної людини, тієї, яка говорить, людини, що спілкується, людини як соціальної істоти, як особистості” (І. Зимня [21, с. 23]); сукупність пізнавальних, емоційних та мотиваційних властивостей, що забезпечують мовну компетенцію людини як носія певного національно-культурного простору” (Л. Засєкіна [9, с. 83]).

Оснoву ж комунікативної компетенції становить мовленнєва компетенція, до якої належать: 1) уміння будувати прості зв’язні висловлювання в усній формі на знайомі теми або теми особистих інтересів (уміння говоріння); 2) вміння розуміти зі слуху свого співрозмовника або основний зміст радіо- та телепередач на рівні нескладних автентичних текстів (вміння аудіювання); 3) вміння читати та розуміти нескладні автентичні тексти різних жанрів та видів із різним рівнем розуміння; 4) вміння письмово фіксувати та передавати елементарну інформацію різного характеру [17].

Мовна особистість як найважливіший складник особистості взагалі – це узагальнений образ носія свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовної культури і культури спілкування. При цьому необхідно усвідомити, що саме мова є універсальним засобом не тільки спілкування, а й усього буття народу з усіма його ціннісно-змістовими ознаками [3], що забезпечує повноцінний процес виховання мовної особистості. Під мовною особистістю розуміють високорозвинену особистість, носія як національно-мовленнєвої, так і загальнолюдської культури, який володіє соціокультурним і мовним запасом, вільно спілкується рідною, державною та іншими мовами в полікультурному просторі, адекватно застосовує набуті полікультурні знання, мовленнєві вміння і навички у процесі міжкультурного спілкування з різними категоріями населення [3, с. 36].

У європейському мовознавстві ХІХ ст. проблема мовної особистості виникла при розгляді соціальної природи мови, співвідношенні мови і мовлення, мови індивіда і колективу. Первинне розуміння концепту мовної особистості подано в працях В. фон Гумбольдта, який тлумачив мову як “орган внутрішнього буття людини”, як виразник духа і характеру народу, нації. Мовна особистість розглядається як представник роду *homo sapiens*, який вміє з’єднувати думку зі звуком і використовувати результати цієї діяльності духа для спілкування, і як національна мовна особистість, тобто носій мови – сукупного представника свого народу [7].

Щодо дослідження мовної особистості, то необхідно зауважити, що в сучасній лінгвістиці існують дві концепції: мовної особистості та комунікативної особистості [1].

Визначення співвідношення цих понять є підґрунтям для виокремлення трьох основних підходів у виборі моделі мовної особистості: 1) поняття “мовна особистість” ширше за поняття “комунікативна особистість” (В. Соколова, С. Воркачов, С. Галстян), мовна особистість представлена в різних іпостасях: категорії мислення, мовній, мовленнєвій, комунікативній тощо, і розглядається як “суперкатегорія”; 2) поняття “мовна особистість” та “комунікативна особистість” ототожнюються – такий підхід знаходимо в працях В. Карасика, який вважає, що в конкретних умовах спілкування мовна особистість може розглядатися як комунікативна особистість; 3) поняття “комунікативна особистість” є ширшим порівняно з поняттям “мовна особистість” (Ф. Бацевич, В. Конецька та ін.).

Мовна особистість має складну структуру, її компонентами є: людина – мовець, тобто особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність; власне мовна особистість – це особистість, яка виявляє себе в мовленнєвій діяльності й відповідно володіє сукупністю знань і уявлень; мовленнєва особистість, яка реалізує себе в комунікації, обирає і здійснює стратегію і тактику спілкування, репертуар засобів; комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, яка реально діє в реальній комунікації [13]. Такий підхід до визначення структури мовної особистості свідчить про складність проблеми її виховання.

Учений-педагог В. Карасик виокремлює такі аспекти дослідження мовної особистості: ціннісний (аксіологічний), пізнавальний (когнітивний) і поведінковий [10, с. 22]. Кожен з цих аспектів розглядає виховання мовної особистості в процесі її становлення й розвитку. Аксіологічний аспект дає змогу визначити морально-ціннісні орієнтири учня, формування його свідомості на основі засвоєння рідної мови. Когнітивний аспект орієнтує дослідника на вивчення пізнавальних можливостей особистості, розвиток її інтелекту на основі відображення мовної картини світу в свідомості школяра. Третій аспект (поведінковий) безпосередньо пов’язаний із вихованням дитини, засвоєнням етичних норм з метою спілкування.

Вторинна мовна особистість, на думку Н. Гальскової, – “це сукупність здібностей людини до іншомовного спілкування на міжкультурному

рівні, тобто на рівні розуміння всіх культурних, психологічних, історичних та інших особливостей носія мови” [5, с. 46]. Поняття “вторинна мовна особистість” використовують у психолінгвістиці, міжкультурній комунікації, методиці навчання іншої мови.

Дослідниця Л. Засєкіна виокремлює такі компоненти в структурі мовної особистості:

1) когнітивний компонент, що включає: мовну здатність, мовні здібності, мовні знання (сукупність власне лінгвістичних та енциклопедичних знань), мовні стратегії (підсвідомі автоматизовані операції з мовою), мовну компетентність, мовну картину світу;

2) емоційний компонент містить емоційне ставлення людини до мовної реальності, оцінювання власної особистості як носія мови і культури певного національного середовища, ставлення до мови як смислу в процесі самореалізації і самоствердження нації через розвиток мовної культури власної особистості;

3) мотиваційний компонент, що охоплює цілі, мотиви, настанови та інтенціональність. Цей компонент забезпечує закономірності переходу від оцінювання мовленнєвої діяльності суб’єкта до осмислення себе як мовної особистості, що є носієм культури свого народу та виразником його національної ідентичності [9].

Дослідник В. Красних пропонує виокремлення чотирьох понять, пов’язаних з різними аспектами мовної особистості: 1) “людина, що говорить” – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність, що включає як процеси породження, так і сприйняття мовленнєвих повідомлень; 2) мовна особистість – особистість, що реалізує себе в мовленнєвій діяльності на основі сукупності певних знань та уявлень; 3) мовленнєва особистість – особистість, що реалізує себе в комунікації, обираючи та реалізуючи ту або іншу стратегію і тактику спілкування, яка обирає та використовує той або інший репертуар засобів (як суто лінгвістичних, так і екстралінгвістичних); 4) комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, що діє в реальній комунікації [13, с. 50–51].

Він пропонує п’ятиелементне наповнення поняття мовленнєвої організації людини, яке співвідноситься з поняттям мовленнєвої діяльності як сутність і прояв: 1) мовна здатність як органічно закладена в людині можливість вербального спілкування, зумовлена її психо-соматичними особливостями; 2) комунікативна потреба як адресантність, спрямованість на комунікативні умови, учасників спілкування, певний мовний колектив; 3) комунікативна компетенція як набуте вміння здійснювати спілкування в різноманітних регістрах для здійснення своїх комунікативних цілей; 4) мовна свідомість як активне вербальне відображення зовнішнього світу у внутрішньому; 5) мовленнєва поведінка як система свідомих та несвідомих вчинків, через які розкривається характер і спосіб життя людини [11, с. 24].

Підсумовуючи ці погляди на структуру мовної особистості, можна розглядати сукупність мовних знань і мовних стратегій як базовий рівень

формування мовної особистості, у якому ще не йдеться про індивідуальність. Накопичення понять, ідей, концептів у систематизовану картину світу дає можливість говорити про власне мовну особистість. Зовнішнім проявом такої особистості буде реалізація в мовленнєвій діяльності з певним рівнем компетенції.

Висновки. Отже, в межах поняття “мовна особистість” розглянуто таку особистість, що перебуває в мовному просторі, наділена мовною здатністю, реалізує себе в комунікації, вміє здійснювати спілкування в різноманітних регістрах для здійснення своїх комунікативних цілей, володіючи певним рівнем комунікативної компетентності. Навчання іноземним мовам відбувається паралельно і має бути спрямованим на формування вторинної мовної особистості, в межах якої постає питання розуміння дійсності з погляду іншої культури.

Список використаної літератури

1. Арискина О. Л. Языковая и коммуникативная личность: различные подходы к исследованию / О. Л. Арискина, Е. А. Дрянгина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – №25 (240). – С. 85–87.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2003. – Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 344 с.
3. Богуш А. Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів / А. Богуш // Зб. наук. праць. – Рівне, 2006. – Вип. VI. – 344 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
5. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам. Пособие для учителя / Н. Д. Гальскова, М. – 2000. – 165 с.
6. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века / Б. С. Гершунский. – Москва : Совершенство, 1998. – 605 с.
7. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт ; пер. с нем. – Москва : Прогресс, 2001. – 386 с.
8. Державна національна програма “Освіта: Україна XXI століття”. – Київ : Райдуга, 1994. – 62 с.
9. Засєкіна Л. В. Мовна особистість в сучасному соціальному просторі / Л. В. Засєкіна // Соціальна психологія. – Київ : Український центр політичного менеджменту, 2007. – № 5 (25). – С. 82–89.
10. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик ; Науч.-исслед. лаб. “Аксиологическая лингвистика”. – Москва : Гнозис, 2004. – 389 с.
11. Карасик В. И. Речевое поведение и типы языковых личностей / В. И. Карасик // Массовая культура на рубеже XX–XXI веков: Человек и его дискурс : сб. науч. трудов / под ред. Ю. А. Сорокина, М. Р. Желтухиной ; ИЯ РАН. – Москва : Азбуковник, 2003. – 368 с.
12. Колесникова И. Л. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков : справочное пособие / И. Л. Колесникова, О. А. Долгина. – Москва : Дрофа, 2008. – 431 с.
13. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? / В. В. Красных. – Москва : Гнозис, 2003. – 375 с.
14. Леонтьев А. А. Психолингвистика и личность / А. А. Леонтьев // Основы психолингвистики. – Москва ; Санкт-Петербург, 2003. – С. 280–282.
15. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Освіта. – 2002. – 24 квітня – 1 травня. – № 26. – С. 2–4.

16. Пассов Е. И. Урок иностранного языка / Е. И. Пассов, Н. Е. Кузовлева. – Ростов-на-Дону : Феникс ; Москва : Глосса-Пресс, 2010. – 640 с.
17. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. – Харків : Прапор, 2009. – 672 с.
18. Соломаха А. В. Взаємозв'язок світу, етносу та мови (до питання про мовну картину світу) / А. В. Соломаха // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство) : зб. наук. праць. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 1. – С. 117–121.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2017.

Дяченко М. Д. Научная интерпретация понятия “языковая личность” в контексте педагогических исследований

В статье раскрыты научные подходы к толкованию понятия “языковая личность”, конкретизированы представления о структуре языковой личности, указано на тесную связь личности с языком. Отмечено, что в современной лингвистике существуют две концепции: языковой личности и коммуникативной личности. Доказано, что языковая личность как важнейшая составляющая личности – это обобщенный образ носителя сознания, национальной языковой картины мира, языковых знаний, умений и навыков, языковой культуры и культуры общения.

Ключевые слова: коммуникативная личность, культура общения, языковая личность, образование, развитие, формирование.

Dyachenko M. Scientific Interpretation of the Concept of “Language Personality” in the Context of Pedagogical Research

In the article scientific approaches to the interpretation of the concept of “linguistic identity” concretized idea of the structure of linguistic identity, given the close relationship of the individual with the language. It is noted that in modern linguistics, there are two concepts: linguistic identity and communicative personality. Proved that linguistic identity as an essential component of personality in general is a generalized image carrier consciousness national language picture of the world, language knowledge and skills, language and a culture of communication.

Structure of linguistic identity can be considered a set of language skills and linguistic strategies as a basic level of linguistic identity formation, which is not about personality. The accumulation of concepts, ideas and concepts in a systematic picture of the world can talk about their own linguistic identity. External manifestation of such a person will be the implementation of speech activity with a certain level of competence.

Modern education is understood as a sphere of formation each individual sense of life and a place in society that requires special attention to the formation and development of linguistic identity.

Personality is the individual generated in social activities and communication, making it a linguistic personality. Man exists in the language, finds himself in the language sets through speech, communication contacts with other people.

Within the concept of “linguistic identity” is considered such a person who is linguistically space endowed with linguistic ability, realizes itself in communication, able to communicate in different registers to carry out their communication goals, having a certain level of communicative competence. Learning foreign languages is happening in parallel and should be directed to the formation of secondary linguistic personality, within which there is a question of understanding reality from the perspective of another culture.

Key words: communicative personality, culture, communication, language personality, education, development, formation.